

HEGYI ÁDÁM

MAGYARORSZÁGI ORVOSTANHALLGATÓK
BÁZELBEN KÉSZÜLT DISSZERTÁCIÓINAK SZEREPE
A HAZAI ORVOSTÁRSADALOM ISMERETEINEK
ALAKÍTÁSÁBAN A 18. SZÁZADBAN*

THE ROLE OF THE DISSERTATIONS OF HUNGARIAN MEDICAL STUDENTS IN BASEL IN THE KNOWLEDGE DEVELOPMENT OF HUNGARIAN MEDICAL COMMUNITIES IN THE 18TH CENTURY. Medical professionals acquired new knowledge for the medical practice not from scientific journals, as today, but from books, academic thesis, disputes, dissertations received through the correspondence with Western-European professors and the mediation of students studying abroad. The university in Basel was popular among modern Hungarian protestants, but only some studied medicine, and only 5 people wrote a medical dissertation. Presumably students distributed these works among themselves, and they were not particularly used in the every day work of medical practitioners. These dissertations were included in few Hungarian collections (Debrecen, Sárospatak) opposed to more popular theological works.

I.

1748-ban Hatvani István (1718–1786) a bázeli egyetemen orvosi doktorátust szerzett. Az ünnepélyes alkalomra nyomtatásban is megjelent disszertációja, amelyet Domokos István debreceni főbírónak ajánlott.¹ Érdekes, hogy egy évvel korábban Hatvani – szintén Bázelen – teológiai doktorátust is szerzett, és értekezését ekkor is kinyomatta. Ezt a munkát viszont 15 embernek ajánlotta, amelyből úgy tűnik, mintha a teológiai tanulmányait sokkal többen támogatták volna, és fontosabbnak is tartották volna azt a medikusi képzettséghez képest.² Közismert, hogy az orvostudomány és a teológia viszonya jelentősen átalakult a felvilágosodás hatására: az orvoslás egyre inkább elszakadt a bibliai alapoktól. Hatvani életútját ismerve biztosan nem erről van szó, és a támogatók számából sem vonhatunk le ilyen következtetéseket. Mégis azt meg tudjuk vizsgálni, hogy milyen hatást gyakorolt a hazai orvostársadalomra a bázeli egyetem orvosi karának tudományos teljesítménye, és ezt össze tudjuk vetni azzal, hogy a teológia területén

* A tanulmány *Az orvoslás információtörténetéhez* (Szeged, 2013. október 3.) konferencián elhangzott előadás írott változata.

¹ HATVANI István, *Dissertatio inauguralis physico-medica de aestimatione morborum ex facie*, Basileae typis viduae Ioan. Christ, 1748. TÓTH Béla, *Ausländische Studienreise von István Hatvani, einem ungarischen Studenten im 18. Jahrhundert*, Német Filológiai Tanulmányok 12, (1978), 41–56.

² HATVANI István, *Animadversiones theologico-criticae, quas ... praeside ... Jac. Christophor. Beckio ... examini proponet Stephanus Hatvani ... auctor*, Basileae typis viduae Ioan. Christ, 1747.

milyen szerepet játszott ez a Rajna-parti város. Sajnos ennek a tanulmánynak a kereteit szétfeszítené azoknak a forrásoknak a bevonása, amelyek a teljes svájci-magyar orvostudományi kapcsolatokat elemeznék, ezért most csak a magyarországi orvostanhallgatók Bázelen készült disszertációinak elterjedését vizsgáljuk meg a 18. századi királyi Magyarországon. Ez nyilvánvalóan csak arra alkalmas, hogy bepillantást nyerjünk az orvosi ismeretek terjedésének tendenciáiba, de következtetéseink nem lesznek általános érvényűek, mert sok egyéb forrástípust nem tudunk figyelembe venni.³

A maitól eltérően az orvosi praxishoz szükséges új ismereteket a 18. században még nem tudományos folyóiratokból szerezték meg a medikusok, sokkal inkább könyvekből (monográfiákból) tájékozódtak, de az orvosok számára fontos információforrásnak számítottak az egyetemi tézisek, disputációk, disszertációk is. Ezek a kiadványok még a nyugat-európai könyvkereskedelemben sem kerültek be feltétlenül, és Magyarországon még nehezebb volt ilyen nyomdatermékekhez hozzájutni: a felvilágosodás századában hazánkban II. József uralkodásáig professzionális könyvkereskedők nem működtek. Amennyiben valaki a Kárpát-medencében szeretett volna egy egyetemi téziszfűzethez hozzájutni, akkor ez nehéz feladatnak bizonyult, mert az országban működő nyomdászok, könyvkötők és vándorkereskedők árukészlete ilyen speciális igényeket nem tudott kielégíteni. Az iskolavárosokban és hagyatéki tárgyalások során tartott „kótyavetyéken” már felbukkantak egyetemi nyomdatermékek is, de ezek értelemszerűen nem az újdonságokat kínálták föl a vevőknek, hanem a néhány évtizeddel korábban megjelent műveket.⁴ A nyugati egyetemeken zajló aktuális tudományos vitákról akkor tudott a hazai értelmiség időben értesülni, ha ki tudott építeni valamilyen személyes kapcsolatrendszerrel az adott intézménnyel. Ezek a kapcsolatok jellemzően vagy a professzori karral folytatott levelezések voltak, vagy a peregrináló diákok közvetítésén keresztül működtek.⁵

II.

A 18. században a bázeli egyetem Európa egyik legkisebb egyetemének számított. A humanizmus idején virágzó intézmény bizonyos szempontból már csak árnyéka volt önmagának. Népszerűsége a felekezeti merevség miatt csökkent le, mert a 16. század vége

³ Ismereteim szerint eddig egy ilyen témájú tanulmány született. Vö. Norbert DUKA, *Ärztliche Beziehungen zwischen der Schweiz und der Slowakei vom 16. bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*, Gesnerus, 1965, 68–84.

⁴ PAVERCSEK Ilona, *A magyar könyvkereskedelemtörténetének vázlata* = V. ECSÉDY Judit, *A könyvnyomtatás története Magyarországon a kézisajtó korában*, Budapest, 1999, 295–340. KÓRAY György, *Külföldről járó magyarok könyvtári élményei a 18. század végén* = Uő., *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában*, Budapest, 1983, 161–167.

⁵ LENGYEL Imre, *A svájci felvilágosodás és debreceni kapcsolatai*, Könyv és Könyvtár 9, (1973), 211–251. Jan-Andrea BERNHARD, *Debrecen als protestantisches Zentrum Oberungarns im 18. Jahrhundert: Die Bedeutung der Peregrination für das Bildungsniveau der intellektuellen Elite* = Město a intelektuálové od středověku do roku 1848, ed. Olga FEJTOVÁ [et al.], Praha, 2008, 781–800.

óta (néhány kivételtől eltekintve) csak reformátusok iratkozhattak be az egyetemre. Ennek ellenére a felvilágosodás idején komoly természettudományi műhelynek számított, mert a Bernoulli család több tagja is az egyetemen tanított.⁶ Az intézmény a magyarországi diákok között kimondottan nagy népszerűségnek örvendett a 18. században: több mint kétszáz magyar fordult meg itt, és az 1760-as években a teljes hallgatói létszám kétharmada magyar diákokból állt. A népszerűség oka a hazai református egyház azon törekvésével magyarázható, hogy a protestáns értelmiség utánpótlására külföldön igyekeztek az új generációkat kiképezni.⁷ Közülük orvosi stúdiumokat viszonylag kevesen választottak, és összesen csak öt orvostudományi értekezés jelent meg nyomtatásban.

A következőkben azt fogjuk megvizsgálni, hogyan jutottak el a Bázelen készült disszertációk Magyarországra. Használták-e a hazai gyakorló orvosok ezeket, és milyen kapcsolatrendszeren keresztül sikerült megszerezni a nyomtatványokat? Az információáramlás rekonstruálása érdekében röviden meg kell ismernünk ennek a 18. századi Rajna-parti városnak korabeli orvosi képzését és a magyarországi diákok értekezéseit.

A felvilágosodás századában Bázelen nemcsak elméleti tárgyakat, hanem gyakorlati orvoslást is tanítottak: az ember anatómiáját boncolásokon mutatták be, és az 1760-as évektől kezdve szülésetet és sebésetet is oktattak.⁸ Az orvosi karon a 18. században több híres professzor is dolgozott, mint Theodor Zwinger (1658–1724), Johann Rudolf Zwinger (1692–1777) és I. Daniel Bernoulli (1700–1782). Theodor Zwinger Európában neves orvosnak számított. 1684-től különböző professzori állásokat töltött be a bázeli egyetemen, de csak 1703-ban kapott katedrát az orvosi karon. Termékeny szerzőként volt ismert, többek között gyermekorvosi tankönyvet és orvoslástörténeti munkákat írt.⁹ Johann Rudolf Zwinger 55 éven keresztül volt az orvostudomány professzora Bázelen, ő alapította meg a „Societas physico-medica Helvetica” nevű társaságot. Keveset publikált annak ellenére, hogy az *Acta Helvetica* nevű folyóiratot ő alapította.¹⁰ A Bernoulli család sok természettudóst adott a bázeli egyetemnek, de nem mindegyikük az orvosi karon dolgozott. Az első Bernoulli 1622-ben Antwerpenből vándorolt be Bázembe, ekkortól kezdve folyamatosan találunk a családból valakit az egyetem valamelyik tanszékén.¹¹ A fentebb említett I. Daniel Bernoulli fizikusként ismert, 1725–1733 között Szentpéterváron, majd Bázelen az orvosi karon tanított, fő műve a *Hydrodinamica*, amelyben a folyadékok mechanikáját írta le. Ennek a hajózás-

⁶ Edgar BONJOUR, *Die Universität Basel von den Anfängen bis zur Gegenwart 1460–1960*, Basel, 1971², 242; René BERNOULLI–SUTTER, *Die Familie Bernoulli*, Basel, 1982, 66–73. NATURFORSCHENDEN GESELLSCHAFT IN BASEL, *Die gesammelten Werke der Mathematiker und Physiker der Familie Bernoulli*. Band 1; David SPEISER, *Die Werke von Daniel Bernoulli*, Basel, 1996, 495–501.

⁷ HEGYI Ádám, *Érdekvényesítés háromszáz évvel ezelőtt: A debreceni és a sárospataki református kollégiumok kapcsolatai a bázeli egyetemmel a 18. században*, Kortárs (2011/7-8), 159–164.

⁸ Albrecht BURCKHARDT, *Geschichte der Medizinischen Fakultät zu Basel*, Basel, 1917, 240, 244–245; Werner KOLB, *Geschichte des anatomischen Unterrichtes an der Universität zu Basel 1460–1900*, Basel, 1951, 62, 67.

⁹ BURCKHARDT, *i. m.*, 195–204.

¹⁰ *Uo.*, 221–225.

¹¹ BONJOUR, *i. m.*, 307.

ban igen nagy gyakorlati haszna lett, de a pálcák és a húrok lengésének matematikai elméletében is maradandót alkotott.¹² Gróf Teleki József és gróf Teleki Sámuel is magánórákat hallgatott nála.¹³

Annak ellenére, hogy nagy hatású és jelentős tudományos eredmények születtek Bázelen, meg kell jegyezni, hogy a 18. században ebben a városban néhány tudós család birtokolta az egyes tanszékeket. Nagyon gyakran lehet apával és fiával ugyanazon a tanszéken, karon találkozni. Ez egyfajta bezárkózást mutat, amely hozzájárult ahhoz, hogy az egyetem a legkisebbek közé tartozott a korabeli Európában. Néhány kutató szerint Bazel mindennapi életében alig lehetett észrevenni, hogy egyetem is működött a városban.¹⁴

III.

Az első magyarországi diák, aki a 18. században orvosi diplomát szerzett itt Komáromi János Péter volt (1692–1761). Komáromi Sopronban született, 1713-tól Strasbourgban, 1715. április 30-tól Bázelen az orvosi karon tanult. Doktori disszertációját a soproni borrhól írta, amelyet nyilvánosan 1715. június 8-án védett meg. Tanulmányai befejezése után Győrben és Kőszegen orvosként dolgozott, végül Vas vármegye főorvosa lett.¹⁵A következő a fentebb már említett Hatvani István volt, aki 1718-ban született Rimaszombaton. Hazai iskoláit Losoncon és Debrecenben végezte, majd Bázelen teológiai és orvostudományi címet is szerzett. Hazájába hazatérve a debreceni kollégium professzora lett, amely mellett orvosi praxist is folytatott.¹⁶ Hatvanit követte 1755-ben Dömök Gergely(?-?), akinek életéről nagyon keveset tudunk: középfokú tanulmányait Debrecenben végezte, és néhány évet Mezőtúron rektoroskodott. Svájci tartózkodása utáni sorsáról semmit sem tudunk.¹⁷ Néhány évvel Dömök után, 1759-ben egy újabb magyarországi diák, Csapó József (1734–1799) *De febre Hungarica* című írásáért az orvostudomány doktoraként távozott Bázeltől. Csapó egyébként egy másik tézisfüzetet is kiadott Bázelen *Problema theoreticum atque practicum* címmel. Hazájába hazatérve Debrecenben lett orvos, és gyermekgyógyászati kézikönyve tette őt országosan ismert-

¹² BERNOULLI-SUTTER, *i. m.*, 66–73.

¹³ ANDREAS STAEBELIN, *Geschichte der Universität Basel 1632–1818*, Basel, 1957, 134; IMRE SÁNDOR, *Gróf Teleki Sámuel gyermekkorai és ifjúsága* = BIÁS ISTVÁN–IMRE SÁNDOR, *Gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár úti naplója 1759–1763*, Marosvásárhely, 1908, XLIII, LVI.

¹⁴ BONJOUR, *i. m.*, 244–245; PAUL BURCKHARDT, *Geschichte der Stadt Basel von der Zeit der Reformation bis zur Gegenwart*, Basel, 1942, 85; *Handbuch der schweizer Geschichte*, Zürich, 1980, Bd. 2., 728.

¹⁵ HANS GEORG WACKERNAGEL (Hg.), *Die Matrikel der Universität Basel*, Basel, 1951–1980, Bd. 4., Nr. 2614.

¹⁶ WACKERNAGEL, *i. m.* Bd. 5. nr. 767; FEHÉR KATALIN, *Hatvani István és tanítványai*, Budapest, 2002.

¹⁷ WACKERNAGEL, *i. m.* Bd. 5. nr. 1035; *Mezőtúri Református Egyházközség levéltára* I.268.b. Jegyzőkönyvek, Presbiteri jegyzőkönyv 1750–1832.

té.¹⁸ Oroszy Mihály (?–?) 1771-ben *Observationes physico medicae inaugurales* címmel védte meg téziseit, amelyért megkapta a doktori címet. Életrajza szintén alig ismert, de az biztosan állítható, hogy Öcsödön született.¹⁹

Nem állnak rendelkezésünkre adatok arra vonatkozólag, hogy mekkora példányszámban jelentek meg a magyarországi orvostanhallgatók disszertációi Bázelen, de viszonyításként figyelembe vehetjük a Károlyi-biblia és Bod Péter *Az Isten vitézkedő anyaszentegyháza állapotjának... históriája* című könyvének bázeli kiadásával kapcsolatos adatokat. Mind a Biblia, mind Bod Péter munkája biztos felvevőpiaccal rendelkezett a hazai kálvinista értelmiség körében. Johann Rudolf Imhof bázeli nyomdász ennek alapos felméréseivel kezdett bele vállalkozásába, amely sikeres lett, mert Bod művét kétszer, a Bibliát négyszer is kiadta a 18. század során. A Károlyi-biblia első kiadása több mint 5000 példányban jelent meg.²⁰ A szintén Imhof műhelyében nyomtatott Heidelbergi Káté is körülbelül 4000 példányban jelent meg.²¹ Az orvosi disszertációk esetében egészen biztosan nem beszélhetünk több ezres potenciális vásárlóról, még akkor sem, ha tudjuk, hogy ezek a művek latinul készültek. Úgy gondolom, ésszerűbb azt feltételeznünk, hogy ezek 2-300 példányban kerülhettek ki a sajtó alól. Mivel a korabeli téziszfüzetek, disputációk és disszertációk igen rövid terjedelműek voltak (bizonyos esetekben egyetlen lap), mára jelentős részük elkallódott, vagy feltáratlanul hever egy kolligátum valamelyik darabjaként, ezért figyelembe kell vennünk, hogy az előkerült források nem feltétlenül tükrözik a teljes valóságot. Inkább csak tendenciákra utalnak, a teljes kapcsolatrendszer biztosan nem fedik le.

Először nézzük meg, hogyan jutottak el a Bázelen kiadott disszertációk Magyarországra. Ezek megvizsgálásra legalkalmasabb források a Helytartótanács cenzorai által készített feljegyzések, mert a revizorok a külföldről hazatérő utazók poggyászeit rendszeresen átvizsgálták. A cenzori jelentéseket egészítik ki azok a könyvjegyzékek, amelyek hazai orvosok könyvtáiról készültek. További értékes információkat tudhatunk meg egy-egy disszertáció recepciójáról, ha tulajdonosi bejegyzések is rendelkezésünkre állnak az adott mű esetében.

Magyarországon a Helytartótanács megalakulásával párhuzamosan kezdett kialakulni az állami könyvcenzúra, amely a külföldről behozott könyvek ellenőrzésével (revízió) is foglalkozott. A revízió a Helytartótanácson belül a vallásügyi bizottság hatáskörébe

¹⁸ WACKERNAGEL, *i. m.* Bd. 5. nr. 1035; ÉBLE Gábor, *Egy magyar nyomda a XVIII. században*, Budapest, 1891, 89; VERZÁR Frigyes, *Magyar orvostanhallgatók Basel egyetemén*, Orvosi Hetilap, 1931, 605.

¹⁹ WACKERNAGEL, *i. m.* Bd. 5. nr. 1574a.

²⁰ TOLNAI Gábor (összeáll.), *Egy erdélyi gróf a felvilágosult Európában: Teleki József utazásai 1759–1761*, Budapest, 1987, 16, 56, 57, 69, 76, 80, 82, 89–91, 108, 109, 112, 137; Jan-Andrea BERNHARD, *Die Basler Ausgabe der Károlyi-Bibel von 1751: Anlass für eine zeitweilige Verstimmung zwischen Debrecen und Basel*, Ungarn-Jahrbuch 29 (2008), 85–98; P. VÁSÁRHELYI Judit, *A bázeli magyar Biblia próbanyomata 1744-ből*, Könyv és Könyvtár 300 (2008), 60–70.

²¹ *Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvtára* (Továbbiakban: TrREK), Ms. R 707/23 Az Basileában 1754. Esztendőben ki nyomtatott Hejdelbergi Catechismusról való jegyzés.

tartozott, mivel a hazai cenzúrát a protestantizmus elleni védekezés hozta létre. Ez a védekezés a 18. század során fokozatosan eltolódott a felvilágosodás műveinek a tiltása felé. II. József trónra lépésével a könyvvizsgálat is jelentősen átalakult. 1780–1783 között fokozatosan enyhült a cenzúra szigora, ebben az időszakban jelentősen csökkent az ellenőrzések száma. Majd 1784-ben lépett érvénybe az új tiltott könyvek jegyzéke, amely csupán töredékét tartalmazta a korábban veszélyeseknek tartottaknak. A Bázelen kiadott hungarikumok elterjedésének vizsgálatakor mindenképp figyelembe kell vennünk a tiltott könyvek különböző bécsi jegyzékeit is. Ezek egy része nyomtatásban is megjelent, másik része csak levéltárban található meg.²²

A cenzori aktákból a következők állapíthatók meg: a tiltott könyvek jegyzékére egyetlen egy bázeli disszertáció sem került föl.²³ Ez nem is meglepő, hiszen a könyvellentés az államellenes, egyházellenes és erkölcstelen kiadványok terjedését igyekezett megakadályozni.²⁴ Ebből következik, hogy a cenzorok nem fordítottak figyelmet az orvosi disszertációk megvizsgálására. A 18. századi cenzori jelentésekből viszont megállapítható, hogy a protestáns diákok más egyetemi disputációkat, téziszűzeteket is hoztak haza magukkal, de ezek általában a katolicizmust támadták, és nem az orvoslással foglalkoztak.²⁵

A bázeli egyetemen megvédett disszertációkat valószínűleg maguk a diákok terjesztették hallgatótársaik között, és igyekeztek hazai ismerőseikhez is egy-egy példányt eljuttatni. Összehasonlításképpen érdemes megemlíteni, hogy a Bázelen kiadott magyar nyelvű Biblia egész gyorsan bejutott az országba: így például az 1764-ben megjelent kötetbe már 1765-ben egy magyar nyelvű verset írtak be. Szintén 1765-ben Kállai Imre (?–?) szalárdi lelkész az 1764-ben kiadott Bibliából ajándékozott egy példányt a debreceni könyvtárnak. A disszertációk magyarországi terjedésére is van ehhez hasonló adatunk: Hatvani István 1747-es teológiai disszertációja, 1749-ben bekerült a debreceni kollégium állományába, valamint ugyanekkor patrónusa, Gyürki István tulajdonába. Minden bizonnyal maga a nyomdász is foglalkozott a terjesztéssel, de a kiadványok formai sajátosságai miatt az üzleti levelezésben nem maradt ennek nyoma.²⁶

²² DONÁTH Regina, *Újabb adatok a Mária Terézia-kori cenzúra történetéhez*, Magyar Könyvszemle (1970), 174–175; GRANASZTÓI Olga, *Francia könyvek magyar olvasói: A tiltott irodalom fogadtatása Magyarországon 1770–1810*, Budapest, 2009, 34, 41; SASHEGYI Oszkár, *Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II. Beitrag zur Kulturgeschichte der habsburgischen Länder*, Budapest, 1958, 72–88; Uő., *A helytartótanács bekapcsolódása a cenzúraügyek intézésébe (1726–1730)*, Magyar Könyvszemle (1974), 42–43, 52; SZELESTEI NAGY László, *Könyvvizsgálás Mária Terézia korában* = Fata libelli. A nyolcvan-éves Borsa Gedeon köszöntésére írták barátai és tanítványai, Budapest, 2003, 332, 337–341.

²³ *Catalogus Librorum a commissione aulica prohibitorum*, Viennae, 1768; *Catalogus Librorum a commissione aulica prohibitorum*, Viennae, 1774; *Catalogus Librorum a commissione aulica prohibitorum*, Viennae, 1776.

²⁴ FELHŐ Ibolya–Vörös Antal, *A helytartótanácsi levéltár*, Budapest, 1961, 97–99.

²⁵ Például Széj János Svájcból hazatérő diák esetében: Magyar Nemzeti Levéltár–Országos Levéltár (Továbbiakban: MNL-OL) Helytartótanácsi Levéltár C 31 3. csomó/a 1770, fol. 17v-19v. Acta revisionis librorum 1731–1779. Revisio librorum acatholicorum Viennae rectorum 1770.

²⁶ HEGYI Ádám, *A Kárpát-medencéből a Rajna partjára*, Debrecen, 2015, 147, 266–267, 271.

A 18. században Magyarországon praxist folytató orvosok könyvtárait csak töredékesen ismerjük, az a néhány jegyzék, amely fennmaradt, nem ad átfogó képet.²⁷ A könyvjegyzékekben nincs nyoma bázeli disszertációknak, de Dömök Gergely disputációjának egyik példányában egy érdekes *possessor* található. Ez a példány ma egy kolligátumban van, amely a debreceni orvos, Weszprémi István tulajdonában volt 1768-ban:

DÖMÖK Gergely

Theses medicae de praesidiis quibus mechanismus utitur in morbis curandis, quas ... placido eruditorum examini submittit Gregorius Dömök, [Basileae], typis Joh. Rudolphi Im Hof, 1758, - 4°

Liber Steph. Weszprimi MDr Lib. Regiaeq(uae) Civit(ati) Debrecin(ensis) Physicus ordinar(ius) An(no) 1768. d(ie) 4. Apr.

Kolligátum. Hozzáköttött lapokon latin nyelvű receptek és magyar nyelvű halottbúcsúztató versek. Dömök disszertációjában Peter Ryhiner körbevágott bejegyzése:

[...] *nibus aegris animisq(ue) adferre salutem*

[...] *Qui studet, is morbi pellit utrumq(ue) genus.*

[...] *gara gens plaude tibi mox quem cernimus unus,*

[...] *Pastor sit sidus, sed simul et medicus.*

*Petrus Rihynerus Log(icae) Prof(essor)*²⁸

A kolligátum alapján nem dönthető el egyértelműen, hogy Dömök tézisei is Weszprémi könyvtárában voltak-e, de valószínűleg Weszprémi köttette azokat egybe. Amennyiben igen, akkor az azt jelenti, hogy Dömök saját példánya került Weszprémihez, mert a disszertáció utolsó lapján Peter Ryhiner bázeli professzor kézzel írt üdvözlőverse található. Figyelemre méltó, hogy a dolgozat védelme és Weszprémihez kerülése között csak tíz év telt el. Sajnos nem tudható, hogy Dömök mikor halt meg, de valószínűnek tartom, hogy 1768-ban már nem élt, és ezért volt ez a disszertáció Weszprémi tulajdonában. Ryhiner nem az orvosi karon oktatott, de nem elhanyagolható a szerepe a svájci-magyar kapcsolatok szempontjából: 1735-ben Maróthi György személyes kapcsolatba került vele, mert emlékkönyvében a logikaprofesszor bejegyzése is szerepel.²⁹ Ehhez képest nagyobb fajsúllyal bír, hogy a Samuel Werenfels (1657–1740) halálára megjelent kötet összeállítója Ryhiner volt. Ebben a megemlékezésben megjelent Piskárkosi Szilágyi Sámuel (1719–1785) búcsúverse is, amely azt mutatja, hogy a hazai református értelmiség számára Werenfels fontos személyiség volt, és Piskárkosinak sikerült kapcsolatba lépnie Ryhinerrel, mert publikálni tudta költeményét. Miért volt Werenfels érdekes a hazai kálvinisták számára?

²⁷ A kiadott könyvjegyzékek csak 1750-ig közlik az orvosi könyvtárakat. A 18. század első feléből nem áll rendelkezésünkre orvosi könyvtári katalógus. Vö. *Könyvtártörténeti füzetek*, I–XII. köt., Szeged, 1981–2008.

²⁸ *TiREKQ* 1485.

²⁹ Tóth Béla, *Maróthi György albuma*, *Studia Litteraria* 11 (1973), 117.

A felvilágosodás századában Magyarországon a református értelmiség körében nagy népszerűségnek örvendett a svájci ésszerű ortodoxia. Legismertebb képviselőjének, Jean-Frédéric Ostervaldnak (1663–1747) a főművét, *Romlottságnak kútfejei* címmel többen is lefordították magyarra, amely annyira népszerű lett, hogy több kiadást is megért, és példányai a lelkészkönyvtáraktól kezdve, a kollégiumi gyűjteményekig mindenütt megtalálhatóak voltak. A szakirodalom előszeretettel hívja svájci *triumviratus*nak az ésszerű ortodoxia három képviselőjét, Jean-Alphonse Turretinit (1671–1737), Samuel Werenfelst és az előbb említett Ostervaldot, mivel együttesen alakították ki azokat a teológiai elveket, amelyek az ésszerű ortodoxiát jellemzik: az isteni kinyilatkoztatást összeegyeztethetőnek tartották a filozófia és a felvilágosodás legújabb vívmányaival.³⁰

Ezek alapján kijelenthetjük, hogy Ryhiner kulcsszerepet játszott abban, hogy Magyarországon értesültek Werenfels haláláról, ezért nem meglepő, hogy 18 évvel később Dömök Gergely számára is fontos személyiség volt: valószínűleg Dömök igen megtisztelve érezhette magát, amikor tanára néhány dicsérő sorral tisztelte meg őt.

Rendelkezésünkre áll egy másik bázeli orvosi disszertáció hazai elterjedésével kapcsolatban egy tulajdonosi bejegyzés. A korábban már említett Csapó József Magyarországon jelentős karriert ért el, gyermekgyógyászati kézikönyve nagy sikert aratott. Úgy tűnik, az orvostanhallgatók figyelemmel kísérték egymás munkáját, mert Bázelen kiadott értekezését a szintén medikus Oroszi Mihály szerezte meg, méghozzá nem Magyarországon, hanem Bázelen. Sajnos a kötetben nem szerepelnek lapszéli jegyzetek, de Oroszi valószínűleg forgatta Csapó művét, mivel abban aláhúzások találhatóak. Oroszi viszont megjegyezte, hogy Csapó művéhez éppen akkor jutott hozzá, amikor ő védte meg saját disszertációját: „*Hanc dissertationem in plerisque locis durioribus verbis castigat Michael Oroszi in dissert. sua inaug. medica Basil. an. 1771 in 4. edita de Febre maligna.*”³¹

Mivel nagyon kevés forrás került elő a bázeli disszertációk Magyarországra kerülését illetően, csak általánosságokat mondhatunk a kiadványterjesztés módjáról. Ezek alapján olyan kép rajzolható meg, amely azt mutatja, hogy a tézisek terjesztését maguk a szerzők vállalták magukra, és a hazai orvostársadalom is igyekezett ezeket nyomon követni, hiszen Weszprémi olyan példányhoz jutott hozzá, amelyik Dömök Gergely magántulajdona volt. Másrészt a külföldön tanuló medikusok számára fontosak voltak elődjeik munkái, ezért figyelt fel Oroszi Mihály Csapó művére.

Ezek után próbáljuk meg megválaszolni azt a kérdést, hogy használták-e a hazai gyakorló orvosok a bázeli disszertációkat? Válaszunkban arra is megpróbálunk feleletet

³⁰ Jan-Andrea BERNHARD, *L'influence de Jean-Frédéric Ostervald en Hongrie et en Transylvanie*, Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français 152 (2006), 611–623; Ulrich IM HOF, *Aufklärung in der Schweiz*, Bern, 1970, 15; Paul WERNLE, *Der schweizerische Protestantismus im 18. Jahrhundert*, Tübingen, 1924, Bd. 1., 481, 522–523; Lukas VISCHER–Lukas SCHENKER–Rudolf DELLSPERGER (Hg.), *Ökumenische kirchengeschichte der Schweiz*, Freiburg–Basel, 1998, 190–191.

³¹ CSAPÓ József, *Dissertatio inauguralis medica de febre Hungarica*, Basileae, typis Emanuelis Thurneysen, 1759; *TtREK* Q 1484. Koll. 33.

adni, milyen kapcsolatrendszeren keresztül sikerült megszerezni ezeket a nyomtatványokat.

A fentebbi adatokhoz képest egyetlen egy forrást tudunk még az elemzésbe bevonni. 1766-ban az előbb említett debreceni orvos, Weszprémi István azt kérte Friedrich Zwingertől (1707–1776), hogy küldje el számára a Bázelen magyarok által írt orvosi témájú értekezések adatait. Zwinger ekkor anatómia professzorként dolgozott Bázelen, tehát jól ismerte az orvosi kar működését. Weszprémi kérését teljesítette, így a híres orvosi életrajzi lexikonban a 18. században Bázelen védett orvosi disszertációk adatai is szerepelnek.³² Ez azt jelenti, hogy Weszprémi nem az orvosi praxisához, hanem biográfiák összeállításához felhasználta a svájci egyetemen készült értekezéseket.

Úgy tűnik, a Magyarországon praktizáló orvosok nem használták fel mindennapi munkájukhoz a Bázelen megjelent 18. századi tézisfüzeteket, de nem szabad elfelejtenünk, hogy az elemzésben nem vizsgáltuk az orvosok magániratait (levelezés, naplók), és a hazánkban megjelent orvostudományi munkákban sem végeztünk arra vonatkozó kutatásokat, vajon hivatkoztak-e a svájci disszertációkra. Az biztosan kijelenthető, hogy bekerültek az országba ezek a disputációk, és ha más nem, akkor Weszprémi István nyilvántartotta ezeket. A dokumentumokhoz bázeli professzorokon keresztül vagy a hallgatók által lehetett hozzájutni.

IV.

Rövid kitekintésként érdemes megvizsgálnunk, hogy a bázeli egyetem 18. századi teológusainak nyomtatott munkái hogyan terjedtek el a debreceni és a sárospataki református kollégiumok könyvtáraiban.

Az 1720-ban nyitott sárospataki könyvtári katalógusban egyetlen 18. században alkotott bázeli professzor műve sem szerepel.³³ Az 1726-ban készült összeírásban a kortárs Theodor Zwinger *Epitome totius medicinae* című könyve megtalálható.³⁴ A híres hebraista család tagja volt Johann Buxtorf (1663–1732), akinek az Ótestamentumhoz készített frazeológiai kézikönyve alig tíz évvel a kötet megjelenése után már a pataki könyvtár tulajdonában volt.³⁵ A debreceni kollégium 1714-ben készült katalógusában

³² WESZPRÉMI István, *Magyarország és Erdély orvosainak életrajza*, Budapest, 1970, 3. köt., 351.

³³ FEKETE Csaba [et al.] (összeáll.), *Partiumi könyvesházak 1623–1730*, (Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 14.), Budapest–Szeged, 1988, 103–109. (Továbbiakban: Adattár 14.)

³⁴ Theodor ZWINGER, *Epitome totius medicinae institutiones...*, Lugduni, 1705; *Adattár*, 14, 117.

³⁵ OLÁH Róbert (összeáll.), *Protestáns intézményi könyvtárak Magyarországon 1530–1750*, (Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 19/2.), Budapest, 2009, 277. (Továbbiakban: Adattár 19/2); JOHANN BUXTORF, *Specimen phraseologiae V. T. Hebraicae*, Francofurti a/M., 1717; [JOHANN WERNHARD HERZOG], *Athenae Rauricae. Sive catalogus professorum academiae basiliensis ab a. 1460. ad a. 1778. cum brevi singulorum biographia...*, Basiliae, anno 1778, 454.

szintén nem szerepel egyetlen 18. századi bázeli szerző sem.³⁶ Úgy látszik, az 1720-as években a sárospataki kollégium figyelt jobban a bázeli tudományos életre, bár Zwinger és Buxtorf egyszeri említése nem tekinthető erős bázeli érdeklődésnek. Feltűnő, hogy mindegyik katalógusból hiányzik Samuel Werenfels neve, aki pedig ekkor már rendszeresen publikált. Láthatóan sem Debrecenben, sem Sárospatakon nem terjedtek még el ekkor a Werenfels által képviselt szellemi irányzat eszméi.

Az 1730-as években mindkét intézményben új katalógusokat készítettek: Debrecenben 1738-ban Jáнки Péter (?–1784) egy betűrendes katalógust állított össze.³⁷ Ugyanebben az évben Sárospatakon is új nyilvántartást vezettek be.³⁸ Ebből a korszakból már kölcsönzésre vonatkozó listák is fennmaradtak, ugyanis 1738 után néhány évvel egy hiányjegyzéket is készítettek Sárospatakon.³⁹

A debreceni könyvtár 2706 műből álló állományában még ekkor sem szerepeltek 18. századi bázeli professzorok.⁴⁰ A sárospataki gyűjteményben is hasonló volt a helyzet, egyedül arról van adat, hogy Theodor Zwinger *Epítome totius medicinae* című műve hiányzott a könyvtárból, mert egy bizonyos Pósházinál volt.⁴¹ Az 1760-as évektől kezdve lehet csak olyan adatokkal találkozni, hogy egy-egy 18. századi bázeli professzor művei bekerültek valamelyik könyvtárba.

A hittudománnyal foglalkozó szerzők közül leginkább Jakob Christoph Beck és Samuel Werenfels neve ismétlődik a katalógusokban. Werenfels kizárólag csak teológiai témákban publikált, de Beck történeti témájú könyveket is írt.⁴² Debrecenben legelőször az 1749–1768 között használt katalógusban szerepel Werenfels neve, ekkor az *Opuscula theologica* 1739-es kiadását említi a jegyzék.⁴³ Sárospatakon majdnem azonos időszakban, 1760-ban vették állományba Werenfelsnek egy nem beazonosítható könyvét, mivel a jegyzékben csak annyi szerepel, hogy „*Werenfelsii Disserta(t)iones*”.⁴⁴ A könyvjegyzékekben az 1770-es években megszaporodtak a Werenfels művek, ugyanis az 1774-es sárospataki katalógusban többször is említik az *Opuscula theologica* lausanne-i kiadását.⁴⁵ Az 1780-as években Debrecenben Beck *Synopsis Institutionum universae Theologiae* című monográfiája,⁴⁶ és Werenfels *Opuscula theologica* című köny-

³⁶ Ez részben abból is adódott, hogy a 18. század elején készült a katalógus. *Adattár* 14, 195–278.

³⁷ *Adattár* 19/2, 26–205.

³⁸ *Adattár* 19/2, 286–318.

³⁹ *Adattár* 19/2, 319–322.

⁴⁰ *Adattár* 19/2, 26–205.

⁴¹ *Adattár* 19/2, 286–318, 320.

⁴² Ernst STÄHELIN, *Die Korrespondenz des Basler Professors Jakob Christoph Beck 1711–1785*, Basel, 1968, 16–28; HERZOG, *i. m.*, 59–60.

⁴³ *TiREK* Ms. R. 71/5c Catalogus librorum Bibliothecae Publicae Collegii, 1751–1757, 195.

⁴⁴ *Tiszáninnyi Református Egyházkerület Könyvtára* (Továbbiakban: *TiREK*) Ms. Kt. 1195 Catalogi librorum... Collegii S. Patakiensis alphabetici, 1760–1781, fol. 1–16.

⁴⁵ Samuel WERENFELS, *Opuscula theologica, philosophica et philologica*, Lausannae et Genevae, 1739; *TiREK* Ms. Kt. 1148, Catalogi librorum et numismatum Collegii S. Patakiensis, 1774–1778 fol. 7v, 15r.

⁴⁶ *TiREK* Ms R 71/5b Catalogus 1750–1781[?] fol. 18v.

ve volt megtalálható.⁴⁷ Beck könyvét a kollégium 1783-ban köttette be Pelsőczy András könyvkötővel.⁴⁸ Ugyanekkor Sárospatakon megvolt Werenfelsnek a protestánsok uniójával foglalkozó műve és az *Opuscula theologica*.⁴⁹

A bázeli egyetemen az ésszerű ortodoxia képviselője volt Johann Ludwig Frey is, aki a róla elnevezett Frey-Grynaeus intézetet alapította.⁵⁰ A 18. században sok magyar teológus diák volt ennek az intézménynek tagja, ezért nem meglepő, hogy Magyarországon Frey publikációi is ismertek voltak. Kállai András (?–?) egész biztosan nem tanult és nem járt Bázelen,⁵¹ mégis fontosnak tartotta, hogy megszerezze Frey *Epistolae sanctorum* című művét: „*H. Andr. Kallai suo sumtu refici curavit Ao. 1768.*”⁵² Ez a kötet később a sárospataki kollégium állományába került: „Liber III. Scholae Ref. S. Patakiensis Sign St. Mólnár p(ro) t(empore) B(ibli)th(e)carius.”⁵³ Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a bázeli egyetem teológiai professzorainak művei igen népszerűek voltak a debreceni és a pataki kollégiumokban.

V.

Ezek után próbáljuk meg megválaszolni a tanulmány elején feltett kérdést: hogyan terjedtek el a bázeli egyetemen készült orvosi disszertációk a Magyar Királyság területén a 18. században? Kimutatható-e az orvostudomány és teológia szétválása? Másképp megfogalmazva: az orvosi vagy a teológiai művek voltak-e népszerűbbek? A kérdések megválaszolása során figyelembe kell vennünk viszont, hogy az elemzésbe bevont források inkább statisztikai jellegű adatokat szolgáltatottak, a teljes kép kialakításához további filológiai elemzésekre lenne szükség.

A Bázelen nyomtatott tézisek, disszertációk nem hivatásos kereskedőkön, hanem informális, személyes kapcsolatokon keresztül jutottak el a Kárpát-medencébe. Az összegyűjtött adatokból az derül ki, hogy az ésszerű ortodoxia bázeli képviselőinek művei inkább a 18. század második felében terjedtek el a református értelmiség körében. Az

⁴⁷ *TiREK* Ms R 71/5b fol. 254v.

⁴⁸ *TiREK* Ms. R 928 Documenta ad rationes Michaeli Sályi bibliothecarii, Debrecen, 1782–83 nr. 22.

⁴⁹ Samuel WERENFELS, *Sermons sur des vérités importantes de la religion auxquels on ajoute des considerations sur la réunion des protestans*, Basle, 1715; *TiREK* Ms. Kt. 1147. Liber rationum Johannis Kisari Tóth bibliothecarii ordinarii Collegii Ref. S. Patakiensis a die 27. Sept. Anni 1784. ad diem 1. Maii anni 1790; *TiREK* Ms. Kt. 1141. Ratio bibliothecariorum ab anno 1788. ad annum 1807 nr. 4.

⁵⁰ Andreas Urs SOMMER, „*Dieses Heiligthum der Wissenschaft*” = Im Spannungsfeld von Gott und Welt: Beiträge zu Geschichte und Gegenwart des Frey-Grynaeischen Instituts in Basel 1747–1997, Hg. Andreas Urs SOMMER, Basel, 1997, 27, 35.

⁵¹ HEGYI, *A Kárpát-medencéből a Rajna partjára, i. m.*, 127.

⁵² Johann Ludwig FREY, *Epistolae sanctorum patrum apostolicorum Clementis, Ignatii et Polycarpi, atque duorum posteriorum martyria omnia graece et latine cum variorum annotationibus et praefatione J. L. Frey*, Basileae, 1742; *TiREK* A 142.

⁵³ *Uo.*

orvosi disszertációk viszont csak egy-két példányban kerültek be hazai orvosok gyűjteményeibe. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a teológiára erősebben hatott a bázeli egyetem, mint az orvostudományra. A két tudományág szétválása mennyiségileg nem mutatható ki. Figyelembe kell vennünk viszont azt, hogy a bázeli orvosi disszertációk viszonylag csekély elterjedtsége nem jelenti azt, hogy nem is ismerhették azokat hazánkban, hiszen a sokkal erősebb recepciójú ésszerű ortodoxia alapvető kiadványai is igen lassan és megkésve kerültek be a pataki és debreceni kollégiumok állományába: vagyis méreteiben nem volt jelentős az orvosi témájú kiadványok elterjedése, de a hazai orvostársadalom ismerhette azokat. Erre egyetlen egy konkrét példát sikerült találnunk: Weszprémi Istvánt, aki egykori bázeli medikus disszertációját szerezte meg, és arra irányuló levelezést folytatott bázeli kollégájával, hogy kiderítse a Bázelen megjelent disszertációk bibliográfiai adatait.